
Van de bovenste boekenplank

Wie als arbeidsmarktonderzoeker nu en dan een anderstalig boek ter hand neemt, internationale tijdschriften en buitenlandse working papers doorploegt, websites bezoekt of simpelweg wat uitgeverscatalogi inkijkt, komt onvermijdelijk geregeld verrassende dingen tegen. Onderzoeksresultaten die niet echt voor de hand liggen en waarvan je graag eens een binnenlands equivalent zou zien. Interessante en intelligent gebruikte datasets, waarvan je zou hopen dat ze ook bij ons beschikbaar zijn. Conceptuele kaders en onderzoeksmethoden die ietwat van het gewone afdwalen of zelfs gedurfd te noemen zijn. Boeken waarvoor je de tijd niet hebt om ze te lezen of er de waarde van in te schatten omdat ze net naast je eigen enge vakgebied vallen, maar waarvan je graag door een deskundig iemand de inhoud gepeild zou zien. Allemaal dingen dus waarvan je in eerste instantie misschien de neiging hebt om ze voor jezelf te houden in de hoop er later iets mee te kunnen doen dat in je vakgebied ophef maakt, maar waar je bij nader toezien toch in de koffiekamer met collegae over praat omdat je beseft dat je de tijd of de competentie niet hebt om er écht iets mee te doen en je deze parels toch niet verloren wil laten gaan.

De bedoeling van deze rubriek is om dat soort zaken te verzamelen. Wie iets te signaleren heeft, contacteert: Walter Van Trier, p/a Steunpunt WAV, E. Van Evenstraat 2C, 3000 Leuven, tel. 016/323225, e-mail: walter.vantrier@wav.kuleuven.ac.be

Van de boekenplank

U weet het natuurlijk net zo goed als ik. Het instrumentarium waarmee men meet hoe goed 'naties' het doen in hun streven naar 'rijkdom' en het criterium op basis waarvan men hun prestaties evalueert en onderling vergelijkt, wordt door velen al geruime tijd als redelijk kaduuk beschouwd. Inderdaad, de algemeen aanvaarde synthetische indicator van de 'rijkdom van de natie' – het Bruto Nationaal Product (BNP) – is in minstens vier opzichten voor kritiek vatbaar. Ten eerste, het houdt er geen rekening mee of de economische activiteiten waarvan men de (monetaire) waarde meerekent, al dan niet iets aan het collectief of individueel welzijn toevoegen. Ten tweede, het BNP laat talrijke activiteiten die bijdragen tot het welzijn buiten beschouwing, simpelweg omdat ze geen koopwaar zijn of geen directe monetaire productiekosten mee-

brenge. Ten derde, het BNP rekent enkel met 'outputs' – oftewel hoeveelheden product – en veronachtzaamt 'outcomes' – oftewel de behoeftebevrediging die voortvloeit uit het gebruik van deze producten. Ten vierde, het BNP zegt ons niets over de verdeling van de maatschappelijke rijkdom. Kortom, om al deze redenen vragen vele ernstige lieden zich terecht af of 'meer BNP' wel mag gelijk gesteld worden met 'meer rijkdom' – zelfs menig econoom vraagt zich openlijk af of de huidige manier van meten van 'BNP' of 'economische groei' nog wel toelaat om trouw te blijven aan de inspiratie van waaruit Adam Smith een slordige 230 jaar geleden zijn 'Wealth of Nations' schreef.

Dat een dermate negatief palmares de voorbije decennia ook leidde tot pogingen om alternatieven te ontwikkelen, die één of meerdere van de vier aangestipte vormen van kritiek zouden kunnen op-

vangen, wekt dan ook geen verwondering. Enig grasduinen in de literatuur van bijvoorbeeld de jaren zeventig maakt overduidelijk dat er op dit vlak reeds in die periode aanzienlijk wat interessants te rapen valt. Wie als startpunt voor verdere lectuur nood heeft aan een gedegen overzicht van de stand van zaken op het einde van de jaren tachtig kan ik de lectuur aanbevelen van: Robert EISNER (1988). Extended Accounts for National Income and Product. *Journal of Economic Literature*, 26 (4), pp. 1611-1684.

Onder invloed van een beleidsdiscours dat gedurende het jongste decennium steeds nadrukkelijker 'groei' en 'competitiviteit' bestempelde als de 'core-business' van de economische ontwikkeling, zijn de resultaten van deze oudere literatuur wat ondergesneeuwd en dreigen de sporen ervan grotendeels uit ons collectief geheugen te verdwijnen. Dit is niet echt een goede zaak te noemen. Maar herbronning is uiteraard altijd mogelijk en afgaand op een aantal recente boeken die de vraag 'Hoe definiëren we rijkdom?' terug onder de aandacht brengen, lijkt dat alleszins in Frankrijk het geval te zijn.

De aftrap – als ik mij zo mag uitdrukken – werd gegeven in 1999 met het verschijnen van Dominique MEDA (1999). *Qu'est-ce-que la richesse?* Paris: Editions Aubier, en Benjamin PERRET (1999). *Les nouvelles frontières de l'argent*. Paris: Seuil. Twee boeken – het eerste van een filosoof die enkele jaren daarvoor naam maakte met een opgemerkt boek dat 'arbeid' omschreef als een 'valeur en disparition', het tweede van een man die zijn sporen verdiende in de Franse administratie – die uitgebreid (en blijk gevend van een grote dossierkennis ook waar het praktische zaken betreft) argumenteerden dat er nood was aan een verruiming van de maatstaf die men couraant hanteert om de rijkdom van een natie te meten. De herontdekking van deze problematiek reikt echter verder dan het kantoor van enkele verlichte geesten. Ook de Franse overheid liet zich niet onbetuigd en bestelde een aantal rapporten over deze thematiek. Sommige van deze rapporten bleven eerder theoretisch en bespiegelend, zoals het rapport dat de basis vormde voor Patrick VIVERET, *Reconsidérer la richesse*, La Tour d'Aigues, Editions de l'Aube, 2003, maar andere rapporten hadden een meer technisch-operationeel karakter.

Wie vooral een degelijk zicht wil krijgen op de manier waarop de kritische beschouwingen bij het meten van de nationale rijkdom in het recente verleden hebben geleid tot pogingen om alternatieve indicatoren te construeren, vindt een uitstekend vertrekpunt in *Les indicateurs de richesse et de développement. Un bilan international en vue d'une initiative française*, mars 2003, 177 pages (<http://www.travail.gouv.fr/etudes/etudes-g.html>) – een rapport besteld door het DARES, zeg maar de onderzoekafdeling van het Franse Departement van Tewerkstelling en Arbeid, en geschreven door Jean Gadrey en Florence Jany-Catrice, beiden verbonden aan de universiteit van Lille.

Jean GADREY & Florence JANY-CATRICE (2005). *Les nouveaux indicateurs de richesse*. Paris: Editions La Découverte (collection Repères n° 404), 2005 is de bewerking van dit rapport tot een klein en handzaam boekje van om en bij de 125 bladzijden. De auteurs bespreken er kritisch een selectie van negenentwintig indicatoren. Voor deze selectie hanteerden zij duidelijke criteria. De betrokken indicator diende ontwikkeld te zijn sinds 1990 en internationale bekendheid te hebben verworven zowel in de wetenschappelijke literatuur als in de bredere media. Maar de belangrijkste vereiste was dat het in elk van de gevallen om een synthetische indicator zou gaan.

Sommigen zouden dit laatste als een ernstige beperking beschouwen omdat 'boordtabellen' en dergelijke daardoor buiten beschouwing blijven. Maar Gadrey en Jany-Catrice argumenteren overtuigend dat het van belang is om te kunnen beschikken over een procedure die ons toelaat om in één getal een maatschappelijke situatie te kunnen beoordelen. Vandaar dat zij zich concentreren op pogingen om deze uitdaging aan te gaan – en de ontwerpen voor meervoudige indicatorenstelsels in zekere zin als voorbereidende stappen interpreteren.

Naast de verschillende tabellen waarin op een gedetailleerde manier het eigenlijke overzicht van de verschillende indicatoren wordt gepresenteerd, maakt vooral ook de invalshoek het boekje de moeite waard om te lezen. Vooreerst omdat het ons een handzaam stramien aanreikt om in het beschikbare materiaal enige ordening aan te brengen. Gadrey en Jany-Catrice suggereren twee dimen-

sies, die toelaten om verschillen tussen de talloze voorstellen voor alternatieve indicatoren zinvol te duiden. Qua 'waarden', die men in het klassieke BNP verwaarloosd ziet, opteren sommige duidelijk voor 'het sociale', andere voor 'het ecologische'. Qua 'methode' kiezen bepaalde auteurs voor een 'monetarisering' van heterogene variabelen, anderen doen dat niet. In de praktijk overlappen deze twee dimensies, noteren Gadrey en Jany-Catrice: "... la grande majorité des indicateurs à dominante sociale et humaine recourent à la première méthode, et la grande majorité des indicateurs synthétiques à forte composante environnementale s'appuient sur la seconde." (p. 11)

Maar wat de lectuur van het boekje bijkomend interessant maakt, is de fundamentele stelling die als een rode draad door het geheel loopt. Gadrey en Jany-Catrice benadrukken sterk dat de procedures en maatstaven die vandaag door iedereen worden gebruikt een dubbele functie vervullen. Men moet ze beschouwen als 'conventies' (ofwel cognitieve en ethische conceptuele kaders van waaruit de gegevens betekenis krijgen) én als 'instrumenten van regulering' (ofwel institutionele kaders waardoor publieke en private actie vorm krijgen): "... les grands indicateurs statistiques nationaux et internationaux, les plus diffusés, les plus médiatisés, et de ce fait les plus influents, sont des formes de connaissance qui dépendent de conventions politiques et de systèmes de valeurs. Ce sont des formes en partie autonomes, bien entendu, car les controverses qui marquent leur naissance et leur diffusion ont aussi des dimensions scientifiques et techniques complexes dont certaines sont indépendantes des présentations générales du progrès social. Mais les indicateurs sociaux qui tiennent le haut du pavé doivent d'abord leur suprématie au fait qu'ils ont été politiquement sélectionnés au terme de conflits ou de rapports de force nationaux et internationaux, dans lesquels les économistes, statisticiens et comptables s'inscrivent eux-mêmes, selon des modalités spécifiques, au sein d'un des volets du débat politique." (pp. 6-7)

Gadrey en Jany-Catrice ondersteunen deze stelling, onder andere, met een verwijzing naar de argumenten die gebruikt worden om te bepleiten dat men er feitelijk best aan doet om aan de huidige procedures en maatstaven zo min mogelijk te raken.

Voorstanders van het status-quo hanteren verschillende soorten argumenten. Het principiële argument is dat de nationale rekeningen – de basis voor het berekenen van het BNP – geen enkel ander doel hebben dan het meten van de *economische* rijkdom en dat de huidige werkwijze op de meest objectief mogelijke manier de waarde en het volume meet van de finale goederen en diensten voortgebracht door een economie. Maar pleidooien voor het status-quo wijzen er veelal ook op dat empirisch onderzoek aantoont dat het verloop van alternatieve (meer uitgebreide) maatstaven over de tijd een zodanige correlatie vertonen met de variaties in BNP per hoofd dat men zich kan afvragen of het sop de kool waard is. Bovendien voeren zij aan dat men zich bij eventuele aanpassingen op erg glad ijs begeeft, want eens men ertoe overgaat om wat meetelt te herdefiniëren, weet men wel waar men begint, maar niet waar men eindigt. Ten slotte wijzen zij op het niet te veronachtzamen feit dat het huidige systeem van nationale rekeningen het beste systeem is dat collectieve erkenning geniet en een zekere stabiliteit van de metingen garandeert.

Gadrey en Jany-Catrice vegen deze argumenten niet zonder meer van de tafel. Ze benadrukken evenwel dat de sterkte ervan niet ligt in een wetenschappelijk gefundeerde theorie, die hen eeuwig geldig maakt. Neen, deze argumenten voor het status-quo putten hun kracht uit "une convention bien implantée dans les esprits, pourvue de justifications qui allient le raisonnable et le rationnel". Juist omdat dit soort indicatoren en meetinstrumenten gebaseerd is op historisch ingebedde conventies, is het voor beide auteurs niet enkel wenselijk maar ook mogelijk om zinvolle aanpassingen door te voeren. Dit geldt zelfs voor het principiële argument. Want wat belet ons om met behoud van de geldende conventies omtrent het meten van 'economische rijkdom', uitbreidingen en aanpassingen te voorzien die ons zou toelaten om ook de 'maatschappelijke rijkdom' te meten? Het échte probleem, aldus Gadrey en Jany-Catrice, is om over dit laatste een consensus te bereiken en zo een nieuwe conventie te construeren.

Opdat zo'n nieuwe conventie kans zou maken op een algemene aanvaarding, moet ze volgens Gadrey en Jany-Catrice aan twee vereisten voldoen. Ze moet leiden tot een vermindering van onzekerheid omtrent de 'manier waarop men telt', maar ze

moet ook en vooral het resultaat zijn van een akkoord over 'wat echt meetelt'. Verminderen van de onzekerheid over hoe (accuraat) men telt of meet, wijst op het belang van goede en transparante statistische conventies en heeft veel te maken met technische mogelijkheden of duidelijke definities. "Mais ces *conventions statistiques* – nécessaires d'effectuer des choix entre des méthodes et des procédures concurrentes également valables a priori, avec une part d'arbitraire dans ce choix – sont d'une autre nature que les *conventions de richesse et de bien-être* qui nous occupent. Ces dernières concernent la représentation globale de ce qui compte et de ce qui devrait être compté au titre de la richesse d'une nation, et de la contribution au bien-être de diverses activités ou patrimoines." Hoewel tussen beide soorten conventies uiteraard een verband bestaat, zijn ze relatief onafhankelijk en volgen ze in hun ontwikkeling grotendeels een verschillende logica. "Et ce sont les secondes qui, aujourd'hui, suscitent le plus d'interrogations en dehors du cercle des experts statisticiens."

Wat de mogelijkheid betreft om in de nabije toekomst te werken aan een aanpassing van de huidige conventies zodat we niet enkel beter de 'economische', maar daarnaast ook de 'maatschappelijke' rijkdom kunnen meten – en daardoor ook meer inzicht krijgen in hoe men vandaag een 'convention de bien-être' transposeert tot een 'convention de richesse' – tonen Gadrey en Jany-Catrice zich eerder optimistisch. Ze wijzen er op dat de huidige politieke en sociale situatie sterke gelijkenissen vertoont met het tijdsvak waarin de nog steeds vigerende conventies hun wortels vonden en de prototypes van de huidige nationale rekeningen werden ontwikkeld. Ter ondersteuning van hun optimisme verwijzen ze naar de zich op mondiaal vlak ontwikkelende tendens om te herdenken wat (men) '(mee)telt' om de ontwikkeling van een maatschappij te beoordelen. Denk maar, zeggen ze, aan het belang dat men vandaag hecht aan ecologische factoren of aan de negatieve gevolgen van de globalisering. Met andere woorden: zij verwachten dat de pogingen om te komen tot een of meerdere ontwerpen van synthetische indicatoren voor 'duurzame menselijke ontwikkeling' in de nabije toekomst hun vruchten zullen afwerpen.

In de visie van Gadrey en Jany-Catrice moet het ontwerpen van dergelijke stelsels van indicatoren

ook een bijdrage leveren tot de democratisering van de besluitvorming. Dat het gaat om conventies die ons dagelijks leven sterk beïnvloeden, impliceert volgens hen dat het construeren van dit instrumentarium een zaak is die niet enkel mag voorbehouden worden aan experts. "Le choix des 'pondérations' des variables diverses qui composent un indicateur, tout comme le choix des variables 'qui comptent', est un enjeu de débats publics et de confrontation de points de vue sur ce qu'il faut compter et sur ce qui compte le plus... un indicateur (synthétique ou non) semble d'autant plus susceptible de constituer à terme le coeur d'une convention durable non imposée qu'il est transparent (sur les valeurs qu'il porte, sur ces critères, ses sources et ses méthodes) et qu'il se prête à l'élaboration de variantes mises en débat au-delà du cercle étroit de ses concepteurs." (p. 10)

Voelt u na het lezen van dit kleine boekje de drang om iets meer te weten over hoe de constructie van de huidige conventies in zijn werk ging? Wel, dan heb ik een aanrader: François FOURQUET (1988). *Les comptes de la puissance; Histoire de la comptabilité nationale et du plan*. Paris: Editions Recherches. Fourquet reconstrueert in dit boek de ontstaansgeschiedenis van de Franse nationale rekeningen op basis van gesprekken met een groot deel van de belangrijkste actoren. Ik moet eerlijk toegeven dat ik met genoegdoening merkte dat Jean Gadrey en Florence Jany-Catrice uitdrukkelijk naar dit boek verwijzen als een van hun inspiratiebronnen en het zo hopelijk aan de vergetelheid onttrekken. Want al staat het op mijn boekenplan – en wie wil mag het eventueel bij mij thuis komen raadplegen – ik heb nooit goed begrepen waarom ik er sinds het verschijnen nauwelijks heb zien naar verwijzen. Gestigmatiseerd omdat het stamde uit een Foucault-achtige entourage misschien?

Tijdschriftgesprokkel I

Hoewel hun klassieke voorgangers oordeelden dat de tijd nodig om goederen voort te brengen een belangrijke factor was voor de bepaling van de waarde (en de prijs?) van deze goederen, kan men niet zeggen dat de beoefenaars van de economische wetenschap de voorbije eeuw veel aandacht besteedden aan het fenomeen 'tijd' of 'tijdsbesteding'. Tot op zekere hoogte vloeit dat voort

uit het ontbreken van degelijke gegevens. Zonder de data-sets die in de loop van het jongste decennium ter beschikking kwamen op basis van tijdsbudgetenquêtes is empirisch werk op dit terrein uiteraard nauwelijks mogelijk.

Maar er is, me dunkt, een meer fundamentele reden. Economen zijn gewend om te denken in termen van prijzen – of iets wat daar zeer sterk op lijkt, zoals schaduw prijzen, opportunity costs of option values – die tot stand komen op een specifieke markt van homogene goederen. Welnu, het is niet evident dat een dergelijke manier van kijken werkbaar is als men met ‘tijd’ te maken heeft. Misschien wel – of althans in voldoende mate – voor de arbeidsmarkt, waar men de waarde (oftewel de opportuniteitskost) van een uur (vrije) tijd meestal afleidt uit het loon dat men derft door dat uur niet te werken. Maar of deze procedure ook nog goed werkt als men buiten dit terrein kijkt, is nog maar de vraag. Laat mij het probleem illustreren met een verwijzing naar een artikel dat meer dan veertig jaar geleden verscheen.

In ‘Income, Leisure, and Wage Pressure’. *Economic Journal*, 72 (1962) pp. 320-344. stelde Leon N. MOSES zich de vraag waarom in onderhandelings-situaties vakbonden (of, iets minder streng, georganiseerde groepen van werkers) meestal loonsverhogingen als objectief voorop stellen en niet vermindering van de (standaard) arbeidstijd. Zijn verklaring is simpel. Mensen met verschillende voorkeuren zullen gemakkelijker akkoord geraken over een bepaalde loonsverhoging dan over een bepaalde arbeidstijdvermindering. Bij loonsverhogingen wint immers iedereen onvermijdelijk. Bij arbeidstijdvermindering is dat niet noodzakelijk het geval, want een opgelegde en voor iedereen gelijke arbeidstijd levert werknemers met verschillende voorkeuren inzake de afweging inkomen versus vrije tijd niet hetzelfde nut op. Wie vindt dat hij of zij nu reeds te weinig werkt (omwille van een voorkeur voor meer inkomen) zal met een arbeidstijdvermindering zeker niet gediend zijn, zelfs al levert dit meer vrije tijd op. In een nog altijd uitermate lezenswaardige – maar gezien het ontbreken van verwijzingen ernaar (alweer) veel te weinig gekende tekst – gebruikten enkele Duitse sociologen de intuïtie achter het artikel van Moses om de mislukking van de onderhandelingsstrategie over arbeidsduurverkorting van de Duitse metaalvakbonden te

duiden. In tegenstelling tot (meer) loon of (meer) inkomen is (meer) tijd geen ‘homogene’ factor, zo redeneerden Karl HINRICHS, Claus OFFE en Helmut WIESENTHAL (1988) in ‘Time, Money, and Welfare-State Capitalism’, in John KEANE (Reds.), *Civil Society and the State* (pp. 221-244). London: Verso Books. Meer loon of meer inkomen kan door iedereen zonder problemen op basis van zijn eigen voorkeuren worden omgezet in meer nut. Bij meer tijd is dat niet zonder meer het geval, maar hangt het sterk af van de context of een bijkomend uur vrije tijd ons enig voordeel oplevert. Kortere dagtaak (vroeger stoppen of later beginnen?), meer middagpauze, meer vakantiedagen, kortere arbeidsloopbaan – naar gelang van de vorm die men kiest kan de verkregen ‘vrije’ tijd al dan niet nuttig zijn voor een specifieke werknemer. Anders gezegd: bij loonsverhogingen moet men het bij een collectieve opstelling enkel over het bedrag eens zijn (hoe men dit loon omzet in nut maakt ieder voor zichzelf uit); bij arbeidstijdvermindering moet men het desgevallend ook eens zijn over de vorm waarin deze wordt toegekend.

Maar er lijkt beterschap op komst. Symptomen van enige kentering in de houding van sommige economen ten overstaan van gegevens over tijdsgebruik waren recent al duidelijk aanwezig. In April 2002, bijvoorbeeld, illustreerde de *Monthly Labor Review* op basis van gegevens uit het Franse onderdeel van de European Time Use Surveys, uitgevoerd onder de auspiciën van Eurostat, het belang van dergelijke gegevens om inzicht te krijgen in de synchroniciteit van de arbeidstijden van werkende koppels – Alain CHENU, John P. ROBINSON, Synchronicity in the work schedules of working couples, pp. 55-63. Of nog: ook in 2002 publiceerde de *Journal of Population Economics*, 15, pp. 601-623 een artikel van Daniel S. HAMERMESH (2005). ‘Timing, togetherness and time windfalls’, waarin de auteur met nadruk illustreerde dat economen zich met dit soort gegevens niet meer hoeven te beperken tot de traditionele kwesties, te weten: het schatten van loon- en inkomenselasticiteiten van het arbeidsaanbod (gemeten in uren). Maar de definitieve bevestiging van deze positieve ontwikkeling is te vinden in een van de toptijdschriften.

Nadat de Editorial Board van de *European Economic Review* besliste om in het tijdschrift speciale aandacht te besteden aan “research in newly de-

veloping areas”, laat ze in het eerste nummer van de lopende jaargang (2005) de spits van dit nieuwe beleid afbijten door de publicatie van een symposium van vier artikels, die de waarde van gegevens inzake tijdsbesteding voor economisch onderzoek moeten illustreren.

In hun inleiding merken Daniel S. HAMERMESH & Gerard A. PFANN, *Time-use data in economics*, (pp. 1-7) nogmaals op dat tot hiertoe bijna uitsluitend sociologen en psychologen gebruik maakten van tijdsbudgetgegevens. Spijtig genoeg voegen ze hier aan toe “much of this research has simply involved tallying the amounts of time spent by individuals distinguished by gender, family status, age or other characteristics, to the near absence of behavioural analysis.” Dit gebrek aan aandacht is opmerkelijk, gezien deze gegevens meest aangepast lijken voor de analyse van kwesties van tijdsgebruik in de arbeidsmarkt en thuis. “Sociological research on time use has been focussed solely on how much time people spend on different activities over a day or week. This focus is fine if one wishes to analyse quantities of time. Yet, every activity one engages in, and every good one purchases for use in an activity, implicitly contains a time subscript showing when the activity occurs. When we do things, time matters – sleep may be more productive during the night, meals may be more satisfying if eaten at certain times, television programmes vary in quality over the day.”

De vier artikels van het symposium illustreren de stelling van Hammermesh en Pfann. Joyce P. JACOBSEN en Peter KOOREMAN gebruiken – in ‘Timing constraints and the allocation of time: the effects of changing shopping hours regulations in The Netherlands’ (pp. 9-27) – de wijziging in de Nederlandse wetgeving op de openingsuren als een ‘natuurlijk experiment’. De resultaten van hun analyse suggereren “that most people do not change the total amount of shopping that they do when opening-hours laws are relaxed, although the timing is changed; but workers, for whom the combination of inflexible work schedules and the previous absence of shopping opportunities outside usual work hours limited their shopping activities, do find that easing these laws leads to an increase in the time spent shopping as well as a shift toward previously unavailable times.” Daniel S. HAMERMESH, *Routine*, (pp. 29-53) toont aan dat

“higher family income leads one to engage in behaviour that is more variable temporally.” N. Anders KLEVMARKEN, *Estimates of a labour supply function using alternative measures of hours of work*, (pp. 55-73) gebruikt gegevens over tijdsgebruik uit een Zweedse survey van huishoudens om loon- en inkomenselasticiteiten te schatten op basis van drie verschillende maatstaven van marktarbeid. “The wage and income elasticities estimated over these data are nearly consistently larger when the time-diary measures of work hours are used than when either of the retrospective measures form the dependent variable. This suggests that measurement errors in retrospective reports of work hours are positively correlated with wage rates and incomes. Higher-wage workers implicitly work more overtime or take fewer breaks that go unreported in retrospective data than do lower-wage workers.” Deze resultaten suggereren dat de gewoonlijk gebruikte cruciale parameters voor het berekenen van de effecten van belasting of uitkeringsmaatregelen onderschat worden en wijzen er dus op dat deze schattingen best worden gebaseerd op gegevens uit tijdsbudgetten, omdat deze in tegenstelling tot de andere soorten gegevens onderhevig zijn aan de beperking dat ze moeten optellen tot exact 24 uur. René FAHR, *Loafing or learning? – the demand for informal education*, (pp. 75-98) toont op basis van Duitse gegevens over tijdsgebruik aan dat er een verband bestaat tussen onderwijsniveau en tijd gespendeerd aan informeel leren, ongezien of men informeel leren eng – “to include only non-work educational activities” – of breed – “to encompass such activities as reading nonfiction, working with a personal computer, etc.” – definieert. Niettemin, onderwijsniveau is niet het enige wat telt. Zelfs binnen de onderwijsniveaus spenderen werknemers met een hoger loon meer niet-arbeidstijd aan productieve dan aan consumptieve vrijetijdsactiviteiten.

Wat mij als leek in deze materie al geruime tijd intrigeert, is hoe men bij de verzameling van gegevens inzake tijdsgebruik omgaat met activiteiten die men gelijktijdig uitvoert. Neem nu deze boekenplank. Zij is voor het grootste deel geschreven terwijl ik met andere zaken bezig was – televisie kijken, babysitten, koken, verplaatsingen naar ziekenhuizen, converseren met burens die onverwacht op bezoek komen, telefoneren, ... In bepaalde gevallen overlappen zelfs drie of vier van de hiervoor

opgesomde activiteiten. Kortom, hoe registreert men mijn verwoede pogingen om mijn dag uit meer dan 24 uur te doen bestaan en hoe gebruikt men deze gegevens in een analyse? Als ik het goed begrijp, vraagt men bij het invullen van de boekjes waarin respondenten hun tijdsbesteding bijhouden om naast de hoofdactiviteit ook de nevenactiviteit aan te geven. Maar wordt van deze bijkomende informatie ooit gebruik gemaakt – en vloekt deze praktijk niet met het principe dat de verschillende activiteiten van één dag moeten optellen tot 24 uur? In 'Time use, work and overlapping activities: evidence from Australia'. *Cambridge Journal of Economics*, 27 pp. 881-904 behandelen Maria Sagrario FLORO en Marjorie MILES (2003) deze problematiek. Zij benadrukken dat het effect van wat men 'multi-tasking', 'polychronic time use', 'concurrent activities' of 'joint production' noemt, in verschillende opzichten erg belangrijk is. Informatie terzake geeft ons een beter zicht op de levenskwaliteit en op de tijd die men besteedt aan zorgtaken. Het geeft ons ook meer inzicht in de manier waarop individuen en gezinnen hun tijd organiseren. Op basis van gegevens van de National Australian Time Use Survey van 1992 tonen de auteurs aan dat de effecten van overlappende activiteiten zowel op het patroon van het tijdsgebruik van mannen en vrouwen, als op het inspanningsniveau dat bepaalde activiteiten vereisen niet triviaal zijn. Geen rekening houden met overlappende activiteiten brengt een ernstige onderschatting mee van de economische bijdrage die individuen leveren, zeker waar het niet-markt productie betreft. Deze vaststelling is des te belangrijker, stellen de auteurs, gezien gegevens over tijdsgebruik steeds meer aandacht krijgen van beleidsmakers en beleidsbeslissingen beïnvloeden.

Tijdschriftgesprokkel II

Een van de onderwerpen die, zeker in een tijdperk waarin men loonflexibiliteit erg belangrijk acht, dikwijls voer voor verhitte discussies vormen is de minimumloonwetgeving. De meeste economen zullen u en mij voorhouden dat dit soort wetgeving weliswaar tot op zekere hoogte een inkomensbeschermende rol speelt, maar niettemin twee veel belangrijker negatieve effecten heeft: jobs met een (te) lage productiviteit prijst men zo uit de markt en de totale productie zal erdoor afnemen.

De locus classicus van deze visie is George J. STIGLER (1946). The Economics of Minimum Wage Legislation. *American Economic Review*, 36, pp. 358-365. Hoewel deze visie ook zestig jaar geleden niet hegemonisch heerste over de economische wetenschap – zie bijvoorbeeld Richard A. LESTER (1947). Marginalism, Minimum Wages, and Labor Markets. *American Economic Review*, 37(1), pp. 135-149, die Stigler een totaal gebrek aan kennis verwijt inzake hoe de arbeidsmarkt écht werkt – is de ban voor de moderne arbeidseconomen pas echt gebroken een decennium geleden.

Inderdaad, in 1995 publiceerden twee bekende econometristen David CARD en Alan B. KREUGER een ophefmakend boek – *Myth and Measurement. The New Economics of the Minimum Wage*. Princeton University Press – waarin ze een reeks aanpassingen van de minimumlonen in de US gebruikten als een 'natuurlijk experiment'. Ze toonden aan dat verhogingen van de minimumlonen in vele, zoniet de meeste gevallen zeker geen verlies van banen hadden veroorzaakt en concludeerden dat globaal genomen hun resultaten "pose a serious challenge to the simple textbook theory that economists have used to describe the effect of the minimum wage."

De controverse over dit boek is nog lang niet bekoeld en heeft in een aantal gevallen zelfs geleid tot merkwaardig inventieve gedachtenkronkels om de orthodoxie ter hulp te komen. Zoals in een artikel van ene Richard A. IPPOLITO (2003). The Impact of the Minimum Wage If Workers Can Adjust Effort. *Journal of Law and Economics*, 46(2), pp. 207-227, waarin wordt betoogd dat de empirische bevindingen van Card en Kreuger er niet moeten toe leiden om het theoretisch kader à la Stigler overboord te gooien. Integendeel, zegt Ippolito, het probleem is eerder dat men geen rekening houdt met de eventuele grotere inspanningen die werknemers zich (omwille van dreigende werkloosheid) op hun werk getroosten. Wat meebrengt dat hun productiviteit stijgt, dat de negatieve werkgelegenheidseffecten teniet gedaan worden en dat empirische resultaten als deze uit *Myth and Measurement* kan verklaren. Nagaan welke aanpassingen nodig zijn om met het model waarvan economen gewoonlijk vertrekken dergelijk onverwachte resultaten te kunnen verklaren, is uiteraard van groot belang en Card en Kreuger geven zelf in hun boek aan in welke richting zij geneigd zijn om te zoeken.

Maar even belangrijk is uiteraard of analyses op ander materiaal hun bevindingen bevestigen. Dat de Britse regering er in April 1999 toe besloot om voor het eerst in de geschiedenis van de Britse arbeidsmarkt een minimumloon (van £ 3.60 per uur) in te voeren, creëert dan ook een soort 'natuurlijk experiment' gelijkaardig aan dat waarvan Card en Kreuger gebruik maakten.

Op basis van de veronderstelling dat het minimumloon het hardst 'bijt' in sectoren waar de lonen erg laag liggen, concentreren Stephen MACHIN, Alan MANNING & Lupin RAHMAN (2003). Where The Minimum Wage Bites Hard: Introduction of Minimum Wages to a Low Wage Sector. *Journal of the European Economic Association*, 1(1), pp. 154-180 zich op de zorgsector. "Our results suggest that the minimum wage raised the wages of a large number of care home workers, causing a very big wage compression of the lower end of the wage distribution, thereby strongly reducing wage inequality. There is some evidence of employment and hours reductions after the minimum wage introduction, though the estimated effects are not that sizeable given how heavily the wage structure was affected." Mark B. STEWART (2004). The Impact of the introduction of the UK minimum wage on the employment probabilities of low-wage workers. *Journal of the European Economic Association*, 2(1), pp. 67-97 maakt gebruik van drie verschillende longitudinale datasets om na te gaan of de invoering van het minimumloon een impact had op de kans op verdere tewerkstelling van die groepen waarvan de lonen zouden moeten toenemen om te voldoen aan de vereisten van het minimumloon. "No significant adverse effects are found for any of the four demographic groups considered (adult and youth, men and women) or in any of the three data sets used."

Een globaal overzicht van het onderzoek naar het effect van het Britse 'natuurlijke experiment' vindt men in een symposium, gepubliceerd in de *Economic Journal*, n° 114 (March 2004). De vier artikels – Wiji ARULAMPALAM, Alison L. BOOTH & Mark L. BYRAN, Training and the New Minimum Wage, pp. C87-C94, Richard DICKENS & Alan MANNING, Spikes and Spill-overs: the Impact of the National Minimum Wage on the Wage Distribution in a Low-Wage Sector, pp. C95-C101, Stephen MACHIN, Joan WILSON, Minimum Wages in a

Low-Wage Labour Market: Care Homes in the UK, pp. C102-C109 en Mark B. STEWART, The Employment Effects of the National Minimum Wage, pp. C110-C116 – bekijken in hoofdzaak drie kwesties: de invloed op de loonwaaier, eventuele wijzigingen in tewerkstelling zowel op geaggregeerd niveau als apart voor de lage loonsectoren en de invloed op training. Het geheel wordt ingeleid en gesynthetiseerd door David METCALF, The Impact of the National Minimum Wage on the Pay Distribution, Employment and Training, pp. C84-C86, die erop wijst dat alle bijdragen in dezelfde richting wijzen: het model dat de orthodoxie vormt in economische tekstboeken voldoet duidelijk niet ter verklaring van de reële effecten van de invoering van een minimumloon.

De vaststelling dat de klassieke stellingen over de werkgelegenheidseffecten van een minimumloon door recent empirisch onderzoek aan het wankelen worden gebracht, roept een belangrijk dilemma in het leven. "What happens when new findings deeply rooted in social science methodology challenge a reigning orthodoxy just as deeply rooted in social science theory? ... In very simplified form, under the orthodoxy, the policy maker when confronted with a question of what to do – particular on the minimum wage – knew exactly what to do. The answer, after all, was dictated by the orthodoxy. But what does the policy maker do when confronted with new findings that effectively challenge this orthodoxy?" Deze belangrijke vraag is het voorwerp van Oren M. LEVIN-WALDMAN (2004). Policy Orthodoxies, the Minimum Wage, and the Challenge of Social Science. *Journal of Economic Issues*, 38(1), pp. 139-154. Op zijn minst creëert dit enige verwarring en onzekerheid, wat door de literatuur over processen van besluitvorming meestal als iets negatiefs wordt beschouwd. Levin-Waldman is het met deze negatieve inschatting van het verlaten van een orthodoxie niet eens. Modellen kunnen ook een te grote greep krijgen op het denken van beleidsmakers, illustreert hij aan de hand van de minimumloonkwestie, temeer omdat beleid er bijna nooit in lukt om een of andere blauwdruk als dusdanig in te voeren, maar altijd incrementeel gemaakt wordt. Uiteindelijk moeten niet modellen maar de feiten beleidsmakers leiden bij hun keuzes. "By appealing to models... elites can effectively cloak their self-interests in language that may appeal to the larger public in-

terest. And yet, the appeal of those models is even stronger in the absence of good research that might in any way contradict them.” In de mate deze visie steek houdt, zegt Levin-Waldman, speelt onafhankelijk en vernieuwend sociaal-wetenschappelijk onderzoek een belangrijke rol in de democratisering van het beleid. Het moet gegevens zo objectief mogelijk presenteren en de conclusies zo onafhankelijk mogelijk formuleren. Leidt dit tot verwarring en onrust omwille van afwijkende meningen, dan is dat zo. Op zijn minst brengt het mee dat beleidsmakers verplicht worden over hun positie na te denken en deze ten overstaan van het nieuwe materiaal te rechtvaardigen.

Laat mij nog even terug komen op de locus classicus van de orthodoxie inzake de economische impact van het minimumloon. George Stigler was niet enkel een belangrijk econoom en grondlegger van de Chicago-school, hij was ook een merkwaardig man, waarover een hele hoop merkwaardige anekdotes de ronde doen. Bij een urgente ziekenhuisopname vroeg een arts hem ooit of hij last had van allergieën. Het antwoord luidde: “Socialism, life long!” Met enige fantasie kan men zich derhalve afvragen of men het (anti-)minimumloonartikel van Stigler niet moet lezen als een laat antwoord op een (pro-)minimumloonartikel met een erg gelijklopende titel, dat in 1912 werd gepubliceerd in de *Journal of Political Economy* door een van de stichters van de (socialistische) Fabian society.

In ‘The Economic Theory of a Legal Minimum Wage’, *Journal of Political Economy*, 20(10), pp. 973-998 verwijst Sidney WEBB (1912) naar de ervaring van de staat Victoria waar in 1896 een minimumloon werd ingevoerd in vijf sectoren met erg lage lonen. Deze wetgeving werd bestreden met alle mogelijke argumenten. “... that it was ‘against the laws of Political Economy’, that it would cause the most hardly pressed business to shut down, that it would restrict employment, that it would drive away Capital, that it would be cruel to the aged worker and the poor widow, that it could not be carried out in practice, and so on and so forth. (...) But what has been the result? In the five sweated trades to which the law was first applied sixteen years ago, wages have gone up from 12 to 35 percent, the hours of labor have invariably been reduced, and the actual number of persons employed, far from falling, has in all cases, relatively

the total population, greatly increased. Thus the Legal Minimum Wage does not necessarily spell ruin, either for the employers or for the operatives.” Natuurlijk, zegt Webb, men kan altijd argumenteren dat deze industrietakken nog beter af zouden zijn geweest zonder deze wetgeving. Maar waarom heeft men deze wet (die in eerste instantie een erg voorlopig karakter had) nooit herzien, tenzij om haar te bevestigen en het werkveld uit te breiden tot andere industrietakken, in vele gevallen op hun eigen vraag.

Opvallend is wel dat het cruciale criterium waarmee Webb institutionele hervormingen, zoals de invoering van een wettelijk minimumloon, evalueert sterke gelijkenissen vertoont met een orthodoxe visie à la Stigler: “The principal question for the economist to consider is how the adoption and enforcement of a definite minimum wage in particular trades is likely to affect, both immediately and in the long run, the productivity of those trades, and of the nation’s industry as a whole.” Webb ziet evenwel geen enkele reden waarom een stelsel van minimumlonen nadelige invloed zou hebben op de productiviteit. Integendeel, “a Legal Minimum Wage positively increases the productivity of the nation’s industry, by ensuring that the surplus of unemployed workmen shall be exclusively the least efficient workmen; or, to put it in another way, by ensuring that all the situations shall be filled by the most efficient operatives who are available.” De invoering van een wettelijk minimumloon heeft trouwens, volgens Webb, niet alleen een invloed op de aanwervingspolitiek – “a perpetual stimulus to the selection of the fittest men for employment” – maar ook op de werknemers zelf. “The young workman, knowing that he cannot secure a preference for employment by offering to put up with worse conditions than the standard, seeks to commend himself by a good character, technical skill, and general intelligence. Under a Legal Minimum Wage there is secured what under perfectly free competition is not secured, not only a constant selection of the most efficient but also a positive stimulus to the whole class to become more and more efficient.” Na nog enkele andere opmerkingen uit de weg te hebben geruimd (waaronder buitenlandse concurrentie) besluit Webb dat het echte probleem niet de werkloosheid is die eventueel door de invoering van een minimumloon wordt veroorzaakt, want vol-

gens Webb zal de werkgelegenheid er eerder door toenemen, maar het probleem van de 'unemployable' dat erdoor aan het licht zal komen – "those whom no employer would employ at the Legal Minimum Wage even if trade was booming and he could get nobody else. (...) What we have to do with them is to see that as few as possible of them are produced; that such of them as can be cured are (almost at whatever cost) treated so as promptly to remove their incapacity, and that the remnant are provided for at the public expense, as wisely, humanely, and inexpensively as possible."

En als afsluiter: voer voor een spelletje 'zoek de verschillen'

Tot voor enkele jaren placht ik nu en dan mijn kennissen en werkmakkers te verrassen met een of ander oud, maar erg actueel klinkend tekstfragment. Ik loofde dan meestal een (symbolische) prijs uit voor wie mij het eerst de auteur kon aanwijzen. Sinds Google is de lol er echter af. Je tikt simpelweg de zin over, googelt wat en voilà, met enig geluk verschijnt het antwoord binnen de paar (onderdelen van) seconden op je scherm. Met de hierna volgende fragmenten lukt het misschien niet echt zo gemakkelijk, maar toch verspil ik liever geen tijd meer aan prijsvragen. Niettemin, de fragmenten zelf lenen zich misschien wel tot een spelletje 'zoek de verschillen'.

"It is, I believe, the general experience of those who recruit staff that there is a shortage of all the higher forms of ability; that it is exceedingly difficult to find, not only good scientists, but also able managers, effective higher civil servants and gifted members of the professions. (...) Many scientists believe that within this general shortage the deficiency of able scientists is especially acute, because our educational system has a bias towards arts subjects."

"The importance of this general shortage is increasingly recognised. This country is heavily populated, and not well endowed with natural resources other than its people ability to maintain a high standard of living and to earn the necessary large sums by exporting to a highly competitive world which depends above all on the effective use of brains. As technology becomes more complex, this resource

of brain-power and ability tends to become more important relative to other natural resources. Furthermore, because ideas and methods of organisation and working are capable of being copied, a special importance attaches to those of the highest ability, ingenuity and inventiveness who set an example to others. Such people are notably significant in dealing with the complex problems of change; indeed, one can say that at many points in the economy and the social system it is the supply of first-rate ability which determines the speed of change, all other shortages being of secondary importance."

De bron van deze wijsheden is de toespraak van C.F. Carter als voorzitter van Section F van de British Association op 16 september 1961 – gepubliceerd als C.F. CARTER (1962). *The Economic Use of Brains. Economic Journal*, 62, pp. 1-11. (Merk trouwens op dat de voorzitter van de American Economic Association in hetzelfde jaar in zijn toespraak het begrip 'human capital' op de voorgrond plaatst – gepubliceerd als T.W. Schulz (1961). *Investment in Human Capital. American Economic Review*.)

In welk opzicht verschillen de toon en de analyse van Carter van de manier waarop men vandaag courant het 'centrale' probleem van de arbeidsmarkt – de overeenstemming van vraag en aanbod en het tekort aan technisch en hogeropgeleiden – omschrijft?

De lectuur van de toespraak maakt verrassend genoeg duidelijk dat de manier waarop de voorzitter van de Economische Afdeling van de Britse Academie voor Wetenschappen in 1962 dacht over 'ability' niet zo veel verschilt van de manier waarop we vandaag spreken over 'competentie' en dat wat hij aanduidde met 'effective intelligence' sterke gelijkenissen vertoont met wat vandaag schuil gaat onder de term 'probleemoplossend vermogen'.

Het is niet zo gemakkelijk, merkt hij op, om te definiëren wat we bedoelen "when in common speech we talk of an 'able man'. Some may wish to argue that there is no such thing as 'ability' in general, but only ability in relation to a particular task; ... Yet we do not call a man 'able' if his only skill is the perfect performance of a very narrow task. The shortage of the higher forms of ability is a shortage of men who

are capable of dealing with *new* and *unexpected* tasks within a certain range, and who are not confined within too narrow specialisation. We are looking for an intelligence which is capable of analysing a new situation and reacting to it in a sensible way.”

Ook wat een mogelijke remediëring betreft, lijkt er sprake te zijn van enige continuïteit. Toen – net als nu – was het beleid gefundeerd op de conclusie dat “if we had more and better education the supply of able people would be increased.” In het Engeland van de jaren zestig volgde deze conclusie uit een theorie die Carter karakteriseerde als de “water supply theory of ability – that there is an ample supply, provided it is conserved.” Hijzelf is het om verschillende redenen oneens met die analyse. “... only a small part of the observed differences in attainment can be explained by differences in intelligence at an early age.” Dit suggereert dat een ernstige ingreep in de sociale structuur nodig is opdat uit een verbetering van het onderwijs het gewenste resultaat zou volgen. Maar bovendien acht hij het verre van duidelijk welke van de vele onderling gerelateerde karakteristieken van de omgeving kinderen het meest in hun ontwikkeling beperken. “Proceeding by guesswork, however, it seems reasonable to suppose that a child experiences increasing difficulty and sense of separation, the more he parts from the attitudes and values of his parents; and that in consequence an increase in ability is to be expected only slowly, and only if we can assume that attitudes and values will change so as to give a higher place of honour to developed and effective intelligence.”

Gezien deze eerder pessimistische conclusie is het wellicht beter, zegt Carter, ons te concentreren op de vraag: “What is the best use of an able man’s time?” Ook het antwoord op deze vraag is echter verre van duidelijk, gaat hij verder. Eén zaak is evenwel duidelijk. Zowel managers als economen adviseren meestal “that the able man should not be doing work within the powers of those of less ability.” Deze adviezen houden evenwel weinig rekening met de vaststelling dat de ‘able man’ meestal functioneert als ‘decision-maker’. Niet elk probleem is echter even complex en veeleisend. Omdat het moeilijk is om problemen op hun complexiteit te filteren moet een ‘able man’ zich ook onvermijdelijk bezighouden met een aantal simpe-

le routineklussen waarvoor zijn kwaliteiten niet echt nodig zijn. “The able man is in fact often used like the engine of a car, capable in emergency of propelling the vehicle at ninety miles per hour, but seldom used above sixty.” Dit verschil tussen normaal gebruik en piekmomenten is in de visie van Carter een onvermijdelijk kenmerk van “all forms of work which employ high ability”. Vandaar dat men in zijn toespraak een sterk pleidooi kan lezen voor een meer diepgaande studie van arbeidsomstandigheden en organisatiestructuren die de kwaliteiten van de “able men” optimaal (of optimaler) kunnen laten benutten.

Een ander aspect van deze kwestie is de verdeling van ‘ability’ over de verschillende sectoren en beroepen. Deze verdeling is het gevolg van twee factoren: de keuze die werknemers maken bij het begin van hun loopbaan en de manier waarop zij achteraf eventueel van beroep veranderen. Hierbij is de initiële keuze duidelijk het meest belangrijk, zegt Carter. Het probleem is dat men bij deze initiële keuzes dikwijls niet goed geïnformeerd is – zowel wat betreft de mogelijkheden van de betrokken jongens en meisjes als wat betreft de voor- en nadelen van de beroepen waar de verschillende specialisaties naartoe leiden. “Thus, most people of ability, at the age of leaving school or university, find themselves with a choice limited by happenings which have only a tenuous relation either to the national interest or to their personal advantage.”

Mode en media spelen bij deze keuzes een grote rol, constateert Carter, en dat is niet altijd goed. Een industrie of beroep dat als oubollig wordt beschouwd, heeft het steeds moeilijker om goede werknemers aan te trekken, terwijl juist een injectie van talent een verandering zou kunnen teweeg brengen in de reputatie van deze beroepen of industrieën. En omgekeerd, beroepen die in de mode zijn, trekken misschien talenten aan die ergens anders meer zouden renderen.

Hoe men kan ingrijpen op de processen van studie- en beroepskeuze is een vraag die anno 2005 nog altijd actueel is – denk maar aan de klaagzang over het ‘slechte’ imago van het beroeps- en technisch onderwijs en van hun afzetmarkten. Carter zag niet echt veel mogelijkheden om hierin verandering te brengen. Hogere startlonen, bijvoor-

beeld, zijn zeker niet zaligmakend; evenmin als zekerheid van betrekking of mogelijkheden op promotie. Het meest belangrijke lijkt Carter de opwaardering van het publieke imago van de beroepen die maatschappelijk gezien nodig zijn maar waarvoor een tekort aan interesse bestaat. Maar ook hier ziet hij een addertje onder het gras schuilen. "Indeed, in a community which has no strong sense of national objectives it may be exceedingly difficult to divert lively and able minds from the occupations which are fashionable and relatively

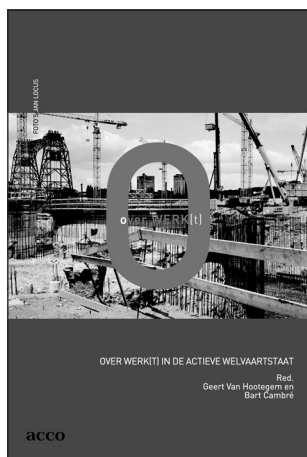
well supplied with ability to those which most need its help."

U merkt het – ook in 1962 speelde de individualisering van de maatschappij ons al parten.

Walter Van Trier

Geert Van Hootegem en Bart Cambré (red.)

OVER WERK(t) in de actieve welvaartstaat

GEERT VAN HOOTEGEM is professor aan de K.U. Leuven waar hij sociologie van de arbeidsorganisatie en de arbeidsmarkt doceert. Daarvoor was hij als sectorverantwoordelijke verbonden aan het Hoger Instituut van de Arbeid en de Nijmegen School of Management.

BART CAMBRÉ is doctor in de Sociale Wetenschappen en is als projectleider verbonden aan de afdeling Arbeids- en Organisatiesociologie van de K.U. Leuven. Als docent is hij verbonden aan opleidingen inzake arbeidsorganisatie, kwaliteit van de arbeid en psycho-sociale preventie.

ISBN 90 334 5659 1

€ 53,00 (excl. verzendingskosten € 3,00)

In dit boek leiden 31 arbeids- en organisatiekundigen uit Vlaanderen en Nederland ons binnen in de wereld van de flexibiliteit, het teamwerk en innovatie. Ze leren ons wanneer er echt geleerd wordt in de lerende organisatie. En waarschuwen voor overwerkt werk voor de enen en voor gebrek aan werk voor de anderen in deze creatieve economie. Ze vragen zich af of er niet meer werk van hier naar ginder gaat dan dat er werknemers van ginder naar hier komen. Maar ze stellen vooral vast dat zij die ooit kwamen er minder goed aan toe zijn.

Ze laten ons kennis maken met het knowledge management en het human resources management en vragen zich af wat de plaats is van de vakbond en het sociaal overleg in deze genetwerkte wereld. Ze pleiten voor actief werk in de actieve welvaartstaat en laten dat graag weten aan diegenen die daar werk willen van maken. Maar bovenal schreven ze een kritisch werk, wars van mythes en clichés over en aan het werk.

Uitgeverij Acco
Brusselsestraat 153, 3000 Leuven
tel. 016/62 80 00 – fax 016/62 80 01
e-mail: uitgeverij@acco.be
www.uitgeverij.acco.be

Anne Delarue, Geert Van Hootegem, Rik Huys en Stijn Gryp

Werkt teamwerk?

Reeds decennia lang krijgt team based work een respectvolle plaats in zowat elke organisatietheorie en managementbenadering.

Ondanks de voortdurende lofzang die teamwerk te beurt valt, wisten we tot nu toe weinig over de reële omvang en impact van teamwerk. Dit boek maakt daar voorgoed komaf mee. Op basis van een onderzoek bij 950 organisaties wordt aangetoond dat de hedendaagse werknemer volop in team werkt. Het zijn evenwel teams waarbij leidinggevenden grotendeels baas blijven. In het boek wordt aangetoond dat teamwerk inderdaad werkt. Het bevordert de innovatiecapaciteit van organisaties en het faciliteert de combinatie arbeid-privé.

ANNE DELARUE is werkzaam op het departement sociologie, afdeling arbeids- en organisatiesociologie van de K.U. Leuven. Momenteel bereidt ze als aspirant-onderzoeker van het F.W.O. een doctoraat voor rond de performantie-outcomes van teamwerk.

GEERT VAN HOOTEGEM is professor aan de K.U. Leuven waar hij sociologie van de arbeidsorganisatie en de arbeidsmarkt doceert. Daarvoor was hij als sectorverantwoordelijke verbonden aan het Hoger Instituut voor de Arbeid en de Nijmegen School of Management.

RIK HUYS is verbonden aan de sector arbeid en organisatie van het Hoger Instituut voor de Arbeid.

STIJN GRYP is werkzaam op het departement sociologie, afdeling arbeids- en organisatiesociologie van de K.U. Leuven, en is tevens verbonden aan het Steunpunt Ondernemingen, Ondernemerschap en Innovatie.

ISBN 90 334 5660 5

€ 22,20 (excl. verzendingskosten € 3,00)

Uitgeverij Acco
Brusselsestraat 153, 3000 Leuven
tel. 016/62 80 00 – fax 016/62 80 01
e-mail: uitgeverij@acco.be
www.uitgeverij.acco.be

Luc Sels en Sophie De Winne

HRM in breedbeeld

Een toetsing van retoriek aan realiteit

LUC SELS is als hoogleraar verbonden aan het Onderzoekscentrum Personeel & Organisatie (Departement TEW, K.U. Leuven). Hij is tevens promotor van het Steunpunt Ondernemerschap, Ondernemingen en Innovatie en het Panel Survey of Organisations (PASO).

SOPHIE DE WINNE is handelsingenieur (K.U. Leuven). Ze startte haar loopbaan aan het Hoger Instituut voor de Arbeid (HIVA) en hielp als wetenschappelijk medewerkster PASO uit de startblokken. Sinds februari 2003 is ze lid van het Onderzoekscentrum Personeel & Organisatie (Departement TEW, K.U. Leuven) en werkt ze in het kader van een FWO-project aan een doctoraal proefschrift over de bijdrage van HRM aan de bedrijfsprestaties.

Het discours over Human Resource Management (HRM) staat tegenwoordig bol van doembeelden en wazige toekomstscenario's. Pessimisten hebben het over 'HR anorexia', waarbij de klassieke personeelsfunctie wordt uitgekleeft door toenemende uitbesteding, snel oprukkende HR information systems en een steeds belangrijker rol voor het lijnmanagement. Volgens de optimisten effenen deze trends het pad voor een invulling die eindelijk aanstuurt op de essentie, namelijk een sterk strategisch georiënteerd HRM.

Tot op heden ontbrak het aan data die toelaten het discours te toetsen op zijn realiteitsgehalte. In dit boek wordt deze leemte ingevuld: 'HRM vandaag' wordt in beeld gebracht. Het is een breedbeeld, in die zin dat het niet alleen inzoomt op grote, 'excellente', multinationale toppers. Ook de kleine en middelgrote bedrijven delen in de belangstelling, evenals de in termen van werkgelegenheid stilaan dominante non-profit en overheidssectoren.

ISBN 90 334 5673 7

€ 30,00 (excl. verzendingskosten € 3,00)

Uitgeverij Acco
Brusselsestraat 153, 3000 Leuven
tel. 016/62 80 00 – fax 016/62 80 01
e-mail: uitgeverij@acco.be
www.uitgeverij.acco.be

Helga Gielen en Luk Indestege

Rendement van leeractiviteiten

Effect- en ROI-meting van opleidingen

HELGA GIELEN is afgevaardigd bestuurder van JONAC nv, een HRM-consultancy bureau. Zij heeft ook een ruime praktijkervaring als trainingmanager, zowel in enkele grote bedrijven (Rank Xerox, JD Edwards) als in KMO's, en geeft bij Cevora de opleidingen rond Opleidingsmanagement.

LUK INDESTEEGE is directeur van vzw VIA, die opleidingsprojecten op maat in bedrijven organiseert en begeleidt.

ISBN 90 334 5667 2

€ 22,00 (excl. verzendingskosten € 3,00)

In een bedrijf gaat men van elke investering het rendement na. Ook in de opleidingswereld groeit de behoefte om de effectiviteit en het rendement van leeractiviteiten te kunnen bepalen en optimaliseren. Hebben al die opleidingen wel effect? Dragen ze bij tot de organisatieresultaten? Leveren de leeractiviteiten financieel iets op?

Dit boek helpt om deze vragen te beantwoorden. Het gaat over leren in bedrijven en organisaties, en hoe we de effecten daarvan kunnen meten. Die drang naar meten past in de moderne bedrijfsvoering, de zorg voor kwaliteit en voor toegevoegde waarde. In dit boek staan een aantal denkpisten en technieken beschreven die bruikbaar zijn om de effectiviteit van leerprocessen te beoordelen. Er wordt daarbij gekeken naar de kwaliteit van leerprocessen en vooral naar het resultaat ervan.

Uitgeverij Acco
Brusselsestraat 153, 3000 Leuven
tel. 016/62 80 00 – fax 016/62 80 01
e-mail: uitgeverij@acco.be
www.uitgeverij.acco.be